

- соціальний капітал виникає у відносинах між індивідами, тобто є продуктом їх взаємодії, залучення у соціальну структуру;
- джерелом та структурною основою соціального капіталу є певний колектив, соціальна мережа чи інша соціальна структура, або суспільство в цілому;
- соціальний капітал базується на нормах та цінностях, що поділяються певною групою людей;
- соціальний капітал концептуально пов'язаний з такими категоріями, як соціальні мережі, довіра, підтримка, взаємодопомога, громадянське суспільство.

Визначальною ж відмінністю підходів до тлумачення соціального капіталу є характеристика, що відтворює його сутність – особистий ресурс, сума потенційних ресурсів чи здатність ними розпоряджатися, соціальна мережа зв'язків, можливість винагороди, процес, функція, здатність до кооперації, набір цінностей, культура довіри, елементи соціальної структури тощо. Слід також розмежовувати рівні аналізу соціального капіталу, при цьому розуміючи їх взаємозв'язок.

Література

1. Adam, Frane, and Borut Roncevic. "Social Capital: Recent Debates and Research Trends." *Social Science Information*, 2003, 42: 155–183.
2. Bourdieu, P. "The Forms of Capital." *Handbook of theory and research for the sociology of education*, edited by John G Richardson. New York: Greenwood Press, 1986: 241–258.
3. Coleman, James S. *Foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press, 1990.
4. Fukuyama, Francis. *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton, 1995.
5. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операційні параметри // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. № 4, 2004. – С. 99–41.

УДК 338.43.07

Н.В. СТОЯНЕЦЬ
Сумський національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУЦІЙНИХ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ СТАЛОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто питання сутності соціального капіталу та його роль у формуванні якісно нових форм управління розвитком сільських територій та його вплив на економічне зростання та добробут. Досліджено застосування концепцій соціального капіталу в зарубіжних країнах та їх адаптація в сучасних умовах ринку праці.

There was developed the question of the nature of social capital and its role in the formation of qualitatively new forms of rural development and its impact on economic growth and prosperity. There was investigated the application of concepts of social capital in foreign countries and their adaptation to modern conditions of the labor market.

Постановка проблеми. При дослідженні характеру розвитку різних країн часто виявляється, що відмінності у відповідних показниках розвитку (які з часом зростають) не можна пояснити за допомогою традиційних теорій економічного зростання. Доповнюючи ринок в рамках його функцій щодо розміщення і розподілу ресурсів, соціальний капітал впливає (через зменшення витрат на отримання потрібної інформації, транзакційних витрат, морального ризику тощо) на темпи акумуляції і якість інших факторів виробництва, одночасно підвищуючи як їх продуктивність, так і управлінський потенціал взагалі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль інституційних інновацій і соціального капіталу у сільському розвитку досліджували П. Кольєр, П. Кук і К. Морган, І. Фальк та С. Кілпатрік, Ф. Гатцвайлер, Дж. Гоббс, П. Маскелл, Д. Нараян, Л. Прітчетт, М. Олсон, М. Палдам, Р. Путнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теорії економічного зростання не пов'язують відмінності розвитку країни з наявністю або відсутністю певних інститутів, зокрема соціального капіталу, який сьогодні вважається одним із важливих чинників економічного розвитку, а тому приваблює все більшу увагу дослідників.

Постановка завдання. З огляду на необхідність подальшого розвитку і адаптації зазначених досліджень до українських умов, ми поставили перед собою наступні задачі: проаналізувати існуючі підходи до визначення інститутів сталого сільського розвитку, зокрема соціального капіталу; проаналізувати функції соціального капіталу та їх вплив на сталий сільський розвиток у контексті євроінтеграції; визначити шляхи покращення якості і кількості соціального капіталу, а також причини його деградації.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що існують різні підходи до визначення, вимірювання і застосування концепції соціального капіталу. Згідно визначення Організації економічного співробітництва і розвитку, соціальний капітал включає мережі разом із спільними нормами, цінностями і розуміннями, які полегшують співробітництво як всередині груп, так і між ними [9]. Під соціальним капіталом також розуміють: характеристики соціальної організації, зокрема довіри, норми і мережі, які можуть покращувати ефективність розвитку суспільства, сприяючи координації відповідних взаємодій [12]; інститути, відносини і норми, що формують

якість і кількість соціальних взаємодій в суспільстві [13]; правила, норми, зобов'язання, взаємність і довіру, втілені у соціальних відносинах, соціальних структурах та інституційному середовищі суспільства, що дозволяє досягати різноманітних індивідуальних і спільних цілей [7]. При цьому практично всі проаналізовані нами визначення соціального капіталу наголошують на таких його складових, як система спільних цінностей, норм та інститутів (в основному довіри і взаємності). Соціальний капітал, будучи спочатку предметом політичних і соціальних досліджень (адже ця концепція була запроваджена соціологами П. Бордьє та Дж. Коулманом; ідея соціального капіталу також згадується в роботах А. Токвілла, Е. Дуркхайма і М. Вебера), в подальшому він почав вже визнаватися в якості нематеріального активу, що був критичним фактором економічного розвитку. Оскільки концепція Дж. Коулмана виявилася найбільш сумісною з економічною теорією, то відомий економіст Р. Путнам "імпортував" її у власні дослідження [4]. Критикуючи використання терміну "капітал", Р. Солоу віддає перевагу терміну "поведінкові параметри".

Незважаючи на відсутність консенсусу щодо сутності соціального капіталу, все ж можна виділити чотири широкі підходи до його визначення: антропологічний, що розглядає індивідів як таких, що мають інстинкт до асоціацій; соціологічний, що наголошує на соціальних нормах (довіра, взаємність тощо) як джерелі людської мотивації; економічний, що зосереджений на інвестиційних стратегіях економічних агентів; політичний, що наголошує на ролі інститутів, політичних і соціальних норм, довіри і мереж у формуванні людської поведінки. М. Палдам виділяє такі складові соціального капіталу: довіра на різних рівнях (до уряду, політико-адміністративної системи, місцевих органів тощо), здатність до кооперації; щільність і якість мереж [11]. Е. Остром розглядає соціальний капітал як елемент штучного капіталу (разом з фізичним і людським капіталами) [4]. Іншими словами, на протигагу природному капіталу, соціальний капітал створюється свідомими зусиллями.

На нашу думку, соціальний капітал доцільно розглядати як запас спільних розумінь, норм, правил і очікувань, які певні групи привносять до рутинних видів економічної активності з метою отримання різноманітних вигод, зокрема нових можливостей (хоча іноді це може відбуватися за рахунок інших груп). Якість мереж і відносин між учасниками визначається не лише існуючими правилами, але й стимулами щодо їх дотримання, адже суто функціональний набір певних правил навряд чи створить бажані усталені результати, якщо не враховуватимуться рівні кваліфікації, репутації, очікувань і мотивації людей до продуктивної взаємодії з метою досягнення спільної мети. П. Кольтер виділяє урядовий соціальний капітал (виконання соціальних контрактів, пріоритетність права, ступінь громадських свобод тощо) і цивільний соціальний капітал (спільні цінності, традиції, норми, неформальні мережі тощо) [1]. Н. Ансофф виділяє структурний соціальний капітал (що включає різноманітні форми соціальної організації) і когнітивний соціальний капітал (що включає норми, цінності, ставлення і довіру). В основному визначення соціального капіталу зосереджено на його сутності і функціях. У цьому зв'язку звернемо увагу на існування більш широкої згоди серед вчених щодо функцій соціального капіталу, на відміну від його сутності. Зокрема, загально визнано, що соціальний капітал полегшує взаємовигідну колективну взаємодію. Д. Нараян та Л. Прітчетт описують п'ять механізмів впливу соціального капіталу на економічні результати: покращення ефективності управління (наприклад, через кращу інтеграцію керівників у соціальні мережі); створення передумов для кооперації (зокрема, спрямованої на продуктивне використання різноманітних об'єктів спільної власності); поширення інновацій через розвиток взаємозв'язків між індивідами; зменшення асиметричності розподілу інформації, що збільшить кількість трансакцій на продуктовому, фінансовому, земельному ринках, а також на ринку праці; розвиток систем неформального страхування між домогосподарствами, що дозволить їм займатися більш ризикованими (і одночасно потенційно більш доходними) видами економічної активності [8].

Проте, поряд з очевидними позитивними сторонами, соціальний капітал може мати і негативні ефекти. Так, на думку М. Олсон, різні зацікавлені групи, з метою досягнення власних цілей, можуть перекидати певні витрати на аутсайдерів [10]. На протигагу цьому, Р. Путнам стверджує, що кооперація між учасниками групи створює звички і ставлення, які сприяють досягненню більших благ, вигоди від яких також отримуватимуть і аутсайдери [12]. У цьому зв'язку справедливо виникає питання: якщо соціальний капітал є, в основному, позитивним явищем, то яким чином можна збільшити його кількість і покращити його якість? Р. Путнам вважає, що соціальний капітал є спадщиною тривалого періоду розвитку, а тому його не можна акумулювати у короткостроковій перспективі [12].

Ф. Гатцвайлер і Г. Хоббс стверджують, що соціальний капітал акумулюється як результат взаємодії всіх агентів, залучених у процес постійних переговорів на основі розуміння спільних цілей і багаторічного процесу формування групової солідарності [4, 5]. У контексті регіонального розвитку соціальний капітал можна розглядати як колективний потенціал ключових соціоекономічних агентів у регіонах (зокрема, індивідів, компаній, органів влади, дослідницьких центрів, агенцій підтримки бізнесу тощо) щодо формування і ефективного використання мереж або інших форм продуктивної кооперації на основі системи спільних цінностей, норм та інститутів. Наприклад, соціальний капітал може сприяти створенню ефективної регіональної інноваційної системи, що полегшуватиме генерування, поширення і використання знань у формі нових або удосконалених видів економічної активності (продукти, процеси і послуги) у регіоні. Д. Нараян і П. Маскелл звертають увагу на позитивні ефекти соціального капіталу для бізнесу і територій в цілому. По-перше, це прискорення процесів створення знань та інновацій (саме тому соціальний капітал слід розглядати як важливу складову регіональної інноваційної системи). По-друге, соціальний капітал значно зменшує міжфірмові трансакційні витрати, зокрема витрати на пошук інформації, прийняття рішень, укладання контрактів і контроль [6, 7]. Таким чином, соціальний капітал можна розглядати в якості одного з критичних факторів конкурентних переваг підприємств або територій.

Незважаючи на складність вимірювання соціального капіталу, багато дослідників намагалися визначити його вплив на економічне зростання і добробут (щоправда, даний процес є непростим, головним чином через невизначеність і складність концепції соціального капіталу, "держателями" якого є територіальні громади і суспільства в цілому). Ф. Гатцвайлер виявив сильну позитивну кореляцію між розміром і рівномірністю розподілу середньодушових доходів та ступенем залучення населення у різноманітні соціальні організації [4]. Світовий банк в якості вимірника соціального капіталу запропонував індекс довіри, що знаходився у позитивній залежності від рівнів економічного зростання та інвестицій [13]. Р. Х'єрпе, базуючись на даних з 27 країн, виявив, що рівень довіри, як складової соціального капіталу, знаходився у позитивній кореляції із середньодушовим ВВП [4]. Дж. Рітцен, В. Істерлі і М. Вулкук стверджують, що успішний розвиток буде все більше притаманний країнам з високим рівнем соціальних відносин і суспільних інститутів. На їх думку, соціальна єдність є важливою для створення довіри, необхідної, зокрема, для ефективної реалізації різноманітних реформ (адже населення має усвідомити, що неминучі пов'язані короткострокові втрати будуть більш ніж компенсовані довгостроковими вигодами) [4].

Якщо ми розглядатимемо соціальний капітал як додатковий фактор виробництва, то його роль можна оцінити, перш за все, за допомогою виробничої функції, що виражає залежність обсягу ВВП від праці, капіталу і технологій. Проте, якщо визначення впливу природно-матеріального капіталу не представляє значних складнощів, процес виокремлення ефектів соціального і людського капіталів є досить неоднозначним [4]. Альтернативним методом є пряма оцінка впливу специфічних складових соціального капіталу на економічний розвиток. У цьому контексті багато вчених зосереджені, в основному, на політичних і демократичних параметрах суспільства, виражених, зокрема, у показниках політичної, економічної і соціальної нестабільності, громадських свобод, ризику експропріації, корупції, політичної та економічної дискримінації, соціальної дезінтеграції тощо. Очевидно, що потреба в нових формах управління вимагає певних інституційних інновацій, здатних вирішувати складні і динамічні проблеми суспільства. Оскільки параметри людської поведінки мають стохастичний і великою мірою непрогнозований характер, то більшість інституційних інновацій повинні еволюціонувати спонтанно. Проте, необхідно створити передумови, які підтримуватимуть еволюцію інститутів (у т.ч. неформальних), спрямованих на вирішення проблем соціальної взаємодії. Така еволюція включає процеси коадаптації, за якої відповідні структури поступово модифікуються з метою покращення їх ефективності. Однак, такі процеси можуть відбуватися лише за наявності адекватної інформаційної, комунікаційної та інших підтримуючих систем. Отже, різноманітність здібностей і можливостей індивідів стає основною передумовою успішного інституційного та інноваційного розвитку. При цьому поширення нових знань може здійснюватися як безпосередньо (через існуючі системи комунікацій), так і опосередковано (зокрема, шляхом спостереження). Таким чином, кількість і якість соціального капіталу визначає ефективність сільського розвитку, що, у свою чергу, залежить від ефективності (у соціально-економічному і екологічному плані) процесів прийняття і виконання рішень, спрямованих на створення відповідних механізмів, процесів, відносин та інститутів, в рамках яких окремі індивіди та їх групи можуть захищати свої інтереси. Практика східноєвропейських країн демонструє, що в сільській місцевості соціальний капітал (який саме і є одним із основних засобів захисту інтересів членів територіальних громад) еволюціонує, як правило, серед груп осіб з певними діловими інтересами і доступом до необхідної інформації [4]. У цьому зв'язку ключовими елементами ефективного сільського розвитку, що базується на ініціативах знизу, є: адекватні технічні, управлінські та інші вміння, необхідні для забезпечення сталого сільського розвитку, учасники якого, будучи інтегрованими в сільські громади, мають бути здатними функціонувати в рамках соціальних мереж (як формальних, так і неформальних), захищаючи інтереси своєї групи; стабільність, прогнозованість і верховенство законодавства, особливо що стосується відносин у сфері прав власності, при цьому адекватні механізми координації мають враховувати характеристики учасників, природу трансакцій, диверсифікованість і складність соціально-економічних та інших проблем; прозорість прийняття рішень і доступ до ресурсів (у т.ч. інформаційних). Базуючись на рівні довіри українців до цілого спектра політичних інститутів (уряд, парламент, політичні партії, органи внутрішніх справ тощо), можна зробити висновок про низький рівень урядового соціального капіталу в Україні порівняно з цивільним соціальним капіталом, особливо з його неформальними різновидами. З огляду на це, не можна погодитись з думкою про нібито нульовий соціальний капітал в Україні та інших постсоціалістичних країнах. На нашу думку, основною проблемою сільських територій України є неефективний соціальний капітал, що замість скорочення певних витрат просто перекладає їх на аутсайдерів.

Взагалі, основна проблема розвитку інституційних інновацій у сфері сільського розвитку полягає в тому, що його учасники часто мають неякісну інформацію щодо того, які інститути є доречними і ефективними для вирішення відповідних проблем (частково через відсутність попереднього досвіду). Вирішенню даної проблеми сприятиме, безперечно, навчання на власному і чужому досвіді. Крім того, вчені також зазначають, що поки сучасні інститути базуватимуться на принципах негнучкості, суворого порядку і контролю, вони можуть спричинити колапс всієї системи (як це трапилось, зокрема, з плановою економікою, що погано реагувала на зміни обставин).

Адміністративно-командна система була слабкою і в плані вирішення екологічних проблем, які часто просто відкладалися в сторону. Нездатність усунути наслідки екологічної деградації і втрати соціальної єдності якраз і була результатом виключення людей з процесів прийняття рішень та інституційних змін, що спричинило дефіцит потрібної інформації. Крім того, процеси комунікацій між агентами соціальної системи свідомо гальмувалися обмеженнями свободи слова і діяльності засобів масової інформації. Іншими словами, проблеми сільського розвитку намагалися вирішувалися без конструктивної критики або інших видів активної участі територіальних громад і формування громадянського суспільства в цілому. Згадаємо, наприклад, відомі заходи, спрямовані

на усунення відмінностей між містом і селом, у результаті яких систематично знищувалися і реструктурувалися традиційні соціальні відносини в сільських громадах, які базуються на системах традиційних норм, цінностей та інших соціальних обмеженнях. Саме тому соціальний капітал існував переважно у формі неформальних соціальних мереж (родичі, друзі), а також досить специфічної системи патерналізму великих агропідприємств. Крім працевлаштування, вони також надавали адміністративні, соціальні, будівельні, технічні і транспортні послуги. Часто агропідприємства ініціювали соціально-культурні заходи для громади, зокрема пенсіонерів, утримували дитячі садки, забезпечували харчування тощо. Недивно, що перехідний період (який характеризується колапсом колгоспів і радгоспів, безробіттям та іншими негараздами) спричинив соціальну дезорієнтацію і низький моральний рівень основної маси сільського населення.

У той же час, сьогодні соціальний капітал все частіше розглядається як засіб отримання прибутків або стабілізації політичної системи. З огляду на це, заклики щодо індивідуалізму і егоїзму починають поступово втрачати своє домінуюче положення. Зазначимо, що важливість соціального капіталу почала вже проявлятися під час реформ в аграрному секторі, коли суб'єкти приватного агрогосподарювання потребували доступу до інформації, постачальників, покупців, банків тощо – саме тому багато успішних фермерів раніше працювали керівниками колгоспів, що дозволило їм акумулювати певний соціальний капітал, необхідний для успішного ведення господарства. Що стосується ролі соціального капіталу у покращенні екологічної якості сільського розвитку, то можна сказати, що екологічний рух в Україні сьогодні можна визначити як сурогатний, при цьому до недавнього часу держава часто займалася екологічними проблемами лише тоді, коли вони мали міжнародне значення. Така символічність екологічного руху в Україні сприяла зниженню рівня екологічної свідомості, тоді як у розвинених країнах екологічні проблеми стали предметом суспільної уваги, а населення бажає здійснювати інвестиції в якість довкілля, навіть за рахунок поточного добробуту. Багато вчених звертають увагу на велику роль неурядових організацій у зазначених процесах [8, 11].

Інституційний вакуум між центральним і місцевими рівнями має місце не лише через відсутність залучення населення у розробку відповідних програм і стратегій, але й через різні темпи змін і нерозвинену інфраструктуру, у результаті чого соціальне навчання на місцевих рівнях не встигає за змінами і формуванням інститутів на вищих рівнях. Взагалі, інституційний вакуум є характерним для України, особливо в світлі її євроінтеграції, коли зміни спричиняються, в основному, політичною волею. Іншими словами, в рамках інституційного вакууму більшість змін відбуваються на адміністративному і законодавчому рівнях. Зайвим свідченням на користь цього вакууму є низький рівень розвитку організацій сільського населення.

П. Маскеллі і Ф. Гатцвайлер вказують на неадекватність невеликих агроекологічних пілотних програм в якості інструмента для формування інститутів сталого сільського розвитку у східноєвропейських країнах [4, 6]. І з цим не можна не погодитись, адже такі програми базуються на європейській моделі сільського господарства, спеціально розробленій для ЄС, чії інституційні передумови значно відрізняються від вітчизняного інституційного середовища, не говорячи вже про недостатню забезпеченість інститутами, необхідними для ініціації успішних заходів сільського розвитку (зокрема, це стосується освіти та інформаційно-консалтингового забезпечення, які мають бути втілені у соціальний фундамент сільського способу життя). Без належного розвитку зазначених інститутів політика сільського розвитку навряд чи буде успішною. Базуючись на вищенаведеному огляді інститутів і параметрів соціального капіталу, необхідних для забезпечення успішного сільського розвитку у перехідних країнах, можна сформулювати відповідні орієнтири реалізації інституційних інновацій у сфері сільського розвитку, які забезпечать перехід до бажаного стану. Соціальний капітал може відігравати важливу роль у формуванні якісно нових форм управління розвитком сільських територій, які характеризуються великим діапазоном екологічних функцій, успішне виконання яких вимагає додаткових стимулів (крім цінкових). Такі стимули створюються, як правило, в рамках кооперативних дій та інших форм самоуправління, що забезпечують найбільш ефективні механізми розв'язання проблем сталого сільського розвитку, які не можуть бути вирішені виключно ринком (зокрема, це стосується багатофункціонального сільського господарства).

Отже, на диверсифікованість середовища сільського розвитку слід реагувати шляхом формування диверсифікованих форм управління та інститутів. Так, бачення багатофункціонального сільського господарства і агровиробника як менеджера сільських ландшафтів робить ринок однією з альтернативних форм управління аграрним сектором, наголошуючи на важливості інших управлінських систем, які базуються на соціальному капіталі і пов'язаних інститутах. Зокрема, ринок є кращим за інші механізми управління, якщо контракти можуть укладатися і виконуватися за низьких соціально-економічних і екологічних витрат. Більш того, ринкова конкуренція створює децентралізований і некорумпований механізм, що карає нездатних і винагороджує ефективних суб'єктів господарювання. Потенціал соціального капіталу у вирішенні проблем сільського розвитку є найбільшим там, де природа соціальних взаємодій робить ринкове управління дуже неефективним і дорогим. При цьому основна перевага соціального капіталу полягає у використанні таких стимулів, як довіра, солідарність, репутація, взаємність, персональна гордість, повага, статус, помста, покарання тощо. Ефективна територіальна громада здійснює моніторинг поведінки своїх членів, роблячи їх підзвітними за свої дії. Таким чином, управління на рівні громади базується на приватній конфіденційній інформації, що часто є недоступною державі, керівникам, банкам та іншим формальним організаціям.

І хоча сьогодні органи місцевої влади займаються проблемами сільського розвитку, у багатьох випадках ефективність відповідних заходів залишає бажати кращого. У цьому зв'язку роль уряду має бути зосереджена на сприянні еволюції соціального капіталу замість зміцнення власних повноважень і прямого втручання (що-

правда, залишаються відкритими питання щодо формування інших необхідних інститутів). На нашу думку, слід поступово відходити від дихотомічних підходів, обираючи між ініціативами зверху або ініціативами знизу, або ж сильною державною владою проти передачі повноважень (до того ж, адекватний ступінь передачі повноважень складно визначити, не розуміючи сутності проблеми). І хоча надання територіальним громадам більшої свободи вибору щодо стратегій соціально-економічного розвитку може конфліктувати з відповідальністю уряду за захист своїх громадян, у довгостроковій перспективі така проблема має вирішуватися більшою кооперацією зацікавлених суб'єктів (індивідів, бізнесу, промисловості, сільського господарства тощо) з органами влади.

Висновки. Очевидно, що успіх вітчизняної політики сільського розвитку не може бути забезпечений виключно шляхом копіювання відповідних зарубіжних інститутів. Саме тому Україні слід обрати власний унікальний шлях забезпечення сталого розвитку у контексті євроінтеграції, що зумовлює необхідність більш широких і комплексних підходів. Так, роль сільських ландшафтів не повинна обмежуватися виключно виробництвом продовольства – вони також виконують естетичну функцію, підтримуючи біодиверсифікованість і створюючи можливості для туризму, рекреації та інших видів активності. Зазначимо, що багато східноєвропейських країн вже практикують низькоресурсний і працездатний тип усталеного агрогосподарювання, при цьому їх державна підтримка є не стільки благодійництвом, скільки платою (премією) за цінні екологічні та естетичні послуги. Формування інститутів сільського розвитку вимагає вжиття специфічних заходів, більша частина яких наведена у новій моделі європейського аграрного і сільського розвитку. Для еволюції цих інститутів необхідно забезпечити певні рівні соціального, людського та економічного капіталів, при цьому безробіття, екологічні і соціальні проблеми можуть стати серйозними загрозами для ефективного функціонування нової системи управління сільським розвитком. Успішне формування соціального капіталу вимагає процесів соціального навчання, які часто ускладнюються незадовільним інформаційним забезпеченням, а також відсутністю досвіду і якісної освіти. Отже, у цьому зв'язку основним завданням є стимулювання інвестицій у формування соціального капіталу.

Література

1. Collier, P. Social Capital and Poverty / P. Collier // Social Capital Initiative WP No 4 the World Bank, Washington DC, USA. – 1998. – P. 134.
2. Cooke, P., K. Morgan. The Associational Economy / P. Cooke // Firms, Regions and Innovation, Oxford University Press. – 1998. – P. 36.
3. Falk, I, S. Kilpatrick. What is Social Capital? / I. Falk // A Study of Interaction in a Rural Community, University of Tasmania, Australia. – 2005. – P. 230
4. Gatzweiler, F. Social Capital, Institutional Building and Environmental Governance in CEE Transition Countries, / F. Gatzweiler // Working Paper for the TransCoop Meeting Ostrom-Hagedorn, Workshop in Bloomington, Indiana, USA. – 2002. – P. 14–16.
5. Hobbs, G. What is Social Capital? / G. Hobbs // A Brief Literature Overview, Economic and Social Research Foundation. – 2000. – P. 1–6.
6. Maskell, P. “Social capital, Innovation and Competitiveness” / P. Maskell // CEBR Business Studies, Working Paper. – 2001. – P. 23.
7. Nukamp, P. Spatial Perspectives on New Theories of Economic Growth / P. Nukamp, J. Poot // Annals of Regional Science. – 1998. – № 32 (1), P. 7–37.
8. Narayan, D., L. Pritchett (1997). Cents and Sociability / D. Narayan // Household Income and Social Capital in Rural Tanzania, World Bank, Washington DC, USA.
9. OECD. The Well-Being of Nations, the Role of Human and Social Capital, Paris. – 2007 – № 43 (1), P. 9–31.
10. Olson, M. The Rise and Decline of Nations / M. Olson // Yale University Press, New Haven, USA, 2006. – № 44 (1), P. 19–31.
11. Paldam, M. Social capital and sustainability / M. Paldam // “Sustainable development with a Dynamic Economy” DSE Forum, Berlin. – 2000. – P. 6–16.
12. Putnam, R., R. Leonardi, R. Nanetti Making Democracy Work / R. Putnam, R. Leonardi // Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press, Princeton, USA. – 2008. – P. 25.
13. World Bank (2000). What is Social Capital? www.worldbank.org/poverty

УДК 116:323.32

Ю.М. ГАЛУСТЯН, Л.М. ЛАВРИНЕНКО
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, м. Київ

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

У статті йдеться про підприємництво як рушійну економічну силу та базис формування середнього класу. Аналізується вияв впливу підприємницької діяльності на формування середнього класу. Автори підкреслюють, що підприємницька діяльність у формі малих, середніх господарських структур має значний потенціал